

Langzaam herstel van de Kerkuil

Johan de Jong

De Kerkuil (*Tyto alba*) (hierboven) staat op de Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland (Osieck & Hustings, 1994). Vogelbescherming Nederland (van der Hut et al., 1992) heeft een aanzet gegeven tot een beschermingsplan. Het rapport is de belangrijkste basis voor het soortbeschermingsplan van de Kerkuil. Op 22 oktober 1996 werd dit plan in Beetssterzwaag gepresenteerd door het Ministerie van LNV. Hoe is het gegaan met de Kerkuil in de afgelopen decennia en wat is de verwachting voor de toekomst?

In grote delen van Europa is de Kerkuil de laatste dertig jaar achteruitgegaan. In Nederland is in het begin van de jaren zestig een sterke daling van het aantal kerkuilen geconstateerd. De grootste klap viel in de strenge winter van 1963. Van ruim 3000 broedparen bleven slechts enkele tientallen paren over. Na de strenge, sneeuwrijke winter van 1979 werden nog ongeveer 100 broedparen geregistreerd (de Jong, 1980).

Sinds 1980 stijgt het aantal broedparen weer langzaam in Nederland (tabel 1). Honderden vrijwilligers leverden een belangrijke bijdrage voor het herstel van de Kerkuil. Boeren, eigenaren en beheerders van gebouwen hebben meegewerkt aan het vergroten van de overlevingskansen van de Kerkuil. De kansen zijn indirect verbeterd door de voedselsituatie rondom de broedplaats van de uil en direct door het bieden van nestgelegenheid op geschikte locaties (de Jong,

1986). De Kerkuil is een van de vele diersoorten van het half-open cultuurlandschap met allerlei kleinschalige elementen (foto 2). Voornoemde maatregelen zijn ook van belang voor andere soorten van het kleinschalige cultuurland zoals kleine zoogdieren, zangvogels, Steenuil, Egel, Patrijs, vlinders en andere insecten.

Oorzaken van achteruitgang

De Kerkuil is een muizenspecialist die meestal trouw blijft aan zijn eenmaal gekozen broedplaats. Hij kent de plaatsen waar succesvol gejaagd kan worden. Allelei oorzaken hebben ertoe geleid dat de aantallen sterk zijn gedaald.

STRENGE WINTERS EN VOEDSEL

Strenge winters kunnen tijdelijk een sterk negatieve invloed hebben op de stand van de Kerkuil. Een hoog energieverbruik en weinig vetreserves maken de soort gevoelig voor strenge winters. Vooral winters

Foto 2. De Kerkuil voelt zich thuis in het half-open cultuurlandschap met diverse kleinschalige elementen, zoals houtwallen en overhoekjes.

Tabel 1. Aantallen broedparen kerkuilen per provincie van 1979 tot en met 1996 (Kerkuilenwerkgroep Nederland). Er lijkt een driejarige cyclus van toe- en afname van de muizenstand en daarmee het aantal kerkuilen te bestaan.

met veel sneeuw (sneeuwdek minstens 7 cm) of met hardbevoren sneeuw zijn funest. Als alternatief kon de uil vroeger in schuren waar graan was opgeslagen meestal nog volop voedsel vinden. Door de modernisering in de landbouw is de muizenrijkdom in en rond de boerderijen echter sterk afgenomen.

Ook in het Nederlandse landschap is sinds de jaren vijftig veel veranderd. Dat had grote gevolgen voor de voedselsituatie en de jaagmogelijkheden van de Kerkuil. Vooral in het halfnatuurlijke landschap

(woeste gronden, afgewisseld met talloze akkers, weiljes en hooilanden) bereikte de Kerkuil toen zijn grootste dichtheid. Hier kwam een rijke, gevarieerde muizenfauna voor (foto 3). En in perioden met ongunstige weersomstandigheden vonden kerkuilen in en rondom schuren voldoende voedsel. Een groot deel van het halfnatuurlijke landschap is verdwenen door schaalvergroting, waardoor onder andere houtwallen en heggen met grazige randen verloren zijn gegaan. In de loop van deze eeuw is eenderde deel van de perceels-

Provincie	Aantal broedgevallen																	
	'79	'80	'81	'82	'83	'84	'85	'86	'87	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96
Groningen	3	3	12	9	14	12	12	14	12	19	41	65	36	72	72	35	38	56
Friesland	8	9	9	18	25	33	43	41	53	75	117	205	116	168	249	204	220	307
Drenthe	7	7	9	20	23	29	31	30	46	72	131	206	107	108	179	135	139	181
Overijssel	12	17	18	25	32	45	35	37	48	56	112	171	93	117	149	145	148	205
Gelderland	21	26	46	40	50	65	39	33	40	60	117	196	99	118	177	134	153	217
Flevoland	1	6	5	7	11	12	2	1	3	7	22	34	35	26	41	26	33	69
Utrecht	3	4	7	4	3	2	3	1	1	1	4	9	8	7	10	6	5	8
Noord-Holland	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	9	13	18	19	26
Zuid-Holland	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	2	1	2	2	2	3
Zeeland	7	7	19	15	11	18	6	17	15	23	31	28	34	35	34	39	67	49
Noord-Brabant	33	44	45	30	40	33	32	34	46	65	105	141	47	80	101	127	123	158
Limburg	5	7	10	10	11	7	12	18	15	22	33	50	16	21	25	24	62	65
Totaal	100	131	182	178	220	256	215	226	279	400	717	1110	562	762	1052	895	1009	1344

Foto 3. In muizenrijke jaren floreert de Kerkuilstand.

randbegroeiingen verdwenen. Hierdoor heeft de Kerkuil minder alternatieven in perioden met veldmuisschaarste. Daarentegen is de teelt van snijmais sterk toegenomen. Maisvelden zijn monoculturen waarin weinig planten- en dierenleven voorkomt.

Naast de agrarische ontwikkeling zijn er nog een aantal factoren, die hun invloed hebben gehad op het inkrimpen van de kerkuilbiotoop. Het betreft de sterke uitbreiding van het wegennet, de industrialisatie en de uitbreiding van steden en dorpen.

VERKEERSSLACHTOFFERS

In West-Europa neemt het aantal verkeersslachtoffers verontrustend toe. Het aantal autosnelwegen in Nederland is de laatste tientallen jaren sterk toegenomen, namelijk van 351 km in 1960 tot ruim 2000 km in 1989 (CBS, 1989). Vóór 1963 kwam nog geen 5% van de uilen om ten gevolge van het verkeer, terwijl in 1982 dit aantal opliep tot 30%. In de jaren negentig is het aantal verkeersslachtoffers al boven de 50% komen te liggen. In sommige delen, waar wegen een goed kerkuilengebied doorkruisen, kan dat percentage oplopen tot boven de 70%! Op plaatsen met weinig wegen ligt het onder de 40%. Er zijn plaatselijk dus grote verschillen in Nederland.

Daarenboven zijn de bermen zeer aantrekkelijk voor de Kerkuil. De belangrijkste oorzaak voor het grote aantal verkeersslachtoffers is de hoge dichtheid aan

muizen (vooral veldmuizen) in de brede en extensief beheerde bermen van de wegen. Veldmuizen komen hier in hoge dichtheden voor, meer dan in aangrenzende gebieden. Zelfs bij het ontbreken van veldmuizen in het achterland, zijn ze in de bermen nog in grote aantallen aanwezig. Tevens zijn deze bermen een geschikt overwinteringsgebied voor veldmuizen.

Ook de methode van jagen door de Kerkuil veroorzaakt het grote aantal verkeersslachtoffers. De Kerkuil maakt vaak gebruik van de kilometerpaaltjes langs de kant van de weg als uitkijkpost (foto 4). Tijdens het jagen steekt hij regelmatig op een hoogte van nog geen twee meter de weg over. In Friesland zijn alle dode kerkuilen, die in de periode 1990-1996 op of aan de kant van de weg zijn gevonden in kaart gebracht (de Jong et al., 1996). In die periode zijn in totaal 385 dode kerkuilen gevonden. Grote aantallen verkeersslachtoffers vallen er onder de jonge, pas uitgevlogen kerkuilen (fig. 1; eerstejaars vogels 63% en tweedejaars 15%). De meeste slachtoffers vallen in het najaar en in de maanden januari en februari (fig. 2).

Op Rijkswegen worden viermaal zoveel kerkuilen doodgereden als op de provinciale wegen (tabel 2). Langs de A7 (Joure-Frieschepalen) zijn 54 dode kerkuilen gevonden. De knelpunten liggen bij Joure en bij Beetsterzwaag (fig. 3). Op de genoemde plaatsen zijn de bermen breed en is de voedselsituatie optimaal voor de Kerkuil.

ANDERE OORZAKEN

Kerkuilen zijn in ons land voor hun nestgelegenheid aangewezen op gebouwen. Vele nestplaatsen zijn de laatste tientallen jaren verloren gegaan door het afsluiten van de invliegmogelijkheden. Bij restauraties van kastelen, molens, kerken, schuren en andere gebouwen zijn de invliegoeningen dichtgemaakt (foto 5). Van de meeste kerktorens zijn de galmgaten ingegaasd om tamme duiven en kauwen te weren. Een tamelijk hoog percentage (bijna 10%) komt om van de honger door opsluiting in gebouwen. Gedurende de wintermaanden, wanneer het voedsel schaars is, vliegen verzwakte uilen schuren en gebouwen binnen via tijdelijk openstaande deuren of ramen. In veel gevallen kunnen ze niet meer naar buiten en sterven zij van de honger. Opmerkelijk is het dat er vrij veel jonge kerkuilen door verdrinken om het leven komen (2%). Drinkbakken voor vee zijn hier debet aan.

De Kerkuil heeft in Nederland een tweetal natuurlijke predatoren, namelijk Havik en Steenmarter. De Steenmarter overvalt nogal eens een broedende Kerkuil. Verder zijn kerkuilen gevoelig voor rodenticiden (bestrijdingsmiddelen tegen knaagdieren). In Nederland zijn vijf werkzame stoffen toegelaten voor de bestrij-

Fig.1. Leeftijd en aantallen van de verkeersslachtoffers van de Kerkuil (Bron: Vanellus 5).

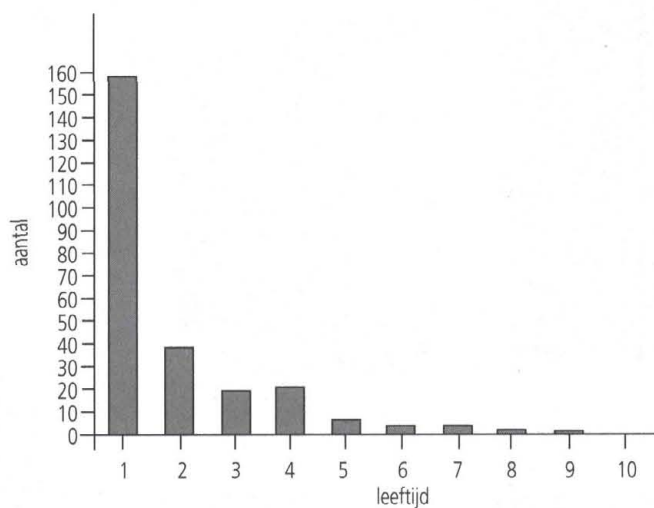

Fig.2. Aantallen verkeersslachtoffers van de Kerkuil en de maand van vondst (Bron: Vanellus 5).

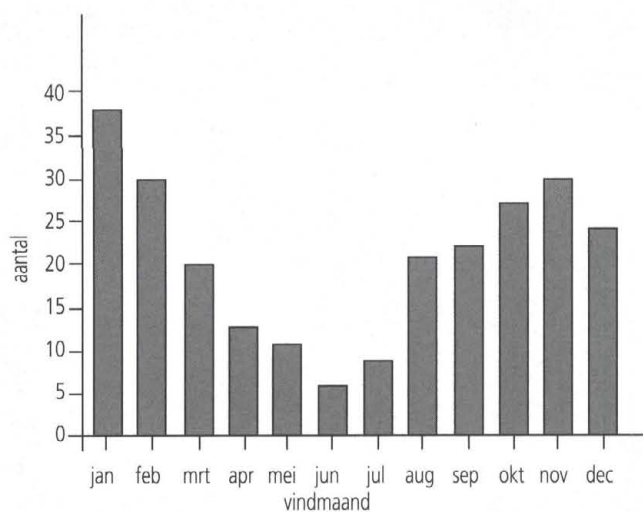
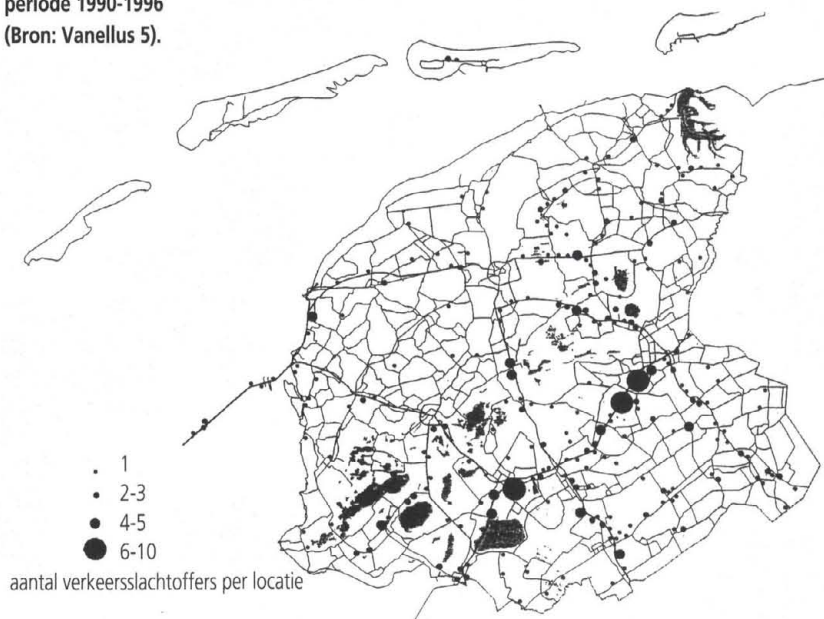
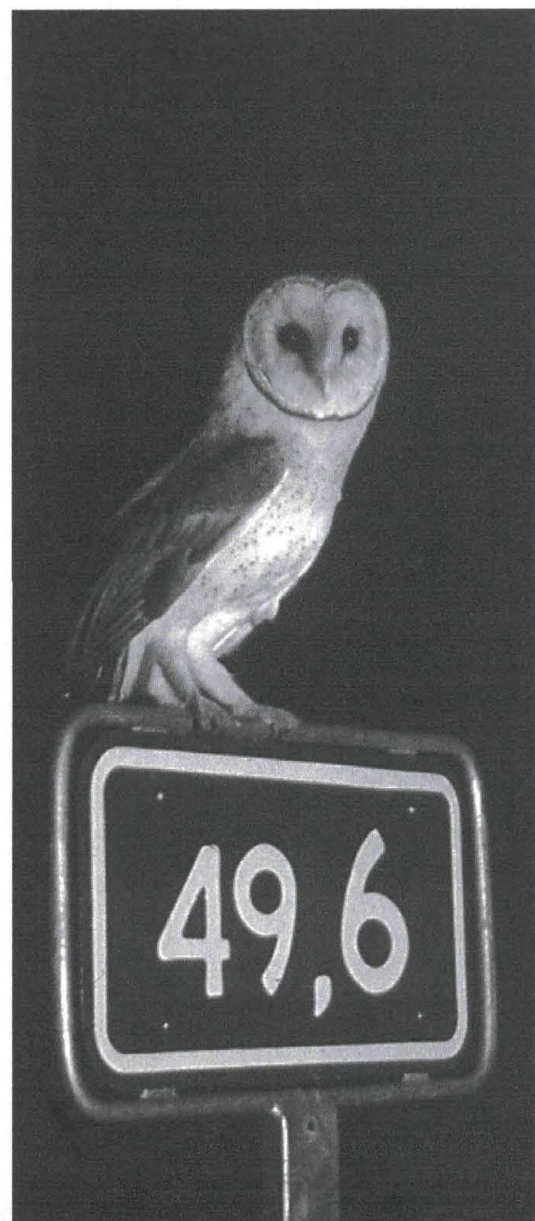

Fig.3. Overzicht van de vindplaatsen van verkeersslachtoffers van de Kerkuil in Friesland in de periode 1990-1996 (Bron: Vanellus 5).

	geringd		ongeringd		lengte in km
	aantal	perc.	aantal	perc.	
Rijkswegen	94	37.5	68	50.7	180 km
Provinciale wegen	90	35.9	36	26.9	507 km
Overige wegen	67	26.7	30	22.4	??
Totaal	251	100.0	134	100.0	

Tabel 2. Aantallen gemelde verkeersslachtoffers onder geringde (251) en ongeringde (134) kerkuilen in de periode 1990-1996, onderscheiden naar wegtype (Bron: Vanellus 5).

ding van muizen en ratten. In 1993 veroorzaakte één van de gifstoffen, chloorfacinon, in Zeeland grote sterfte onder een aantal vogels, waaronder een Torenvalk en een Kerkuil.

Beschermingsmogelijkheden

In 1970 luidde Sjoerd Braaksma (1970) de noodklok voor de Kerkuil. Al snel (1971) werd door Vogelbescherming Nederland voor ieder geslaagd broedgeval een kleine premie uitgekeerd. Overal in het land ontstonden werkgroepjes die zich inzetten voor de bescherming van de Kerkuil. In eerste instantie werden boerderijen weer toegankelijk gemaakt voor de Kerkuil en werden nestkasten geplaatst. In 1986 werd de Kerkuilenwerkgroep Nederland opgericht met een landelijk coördinator en regionale of provinciale coördinatoren en ongeveer 800 vrijwilligers. Zij zorgen met grote betrokkenheid en succes voor het voortbestaan van de Kerkuil in Nederland. Een unieke organisatie in Europa! Maar naast de zorg voor nestgelegenheid kan er meer worden gedaan ter verbetering van de situatie voor de Kerkuil.

LANDSCHAPSSTRUCTUUR

Een terugkeer naar de situatie van zo'n vijftig jaar geleden is niet haalbaar. Toch is aanzienlijke verbetering voor de Kerkuil mogelijk. Lintvormige structuren (wegbermen, houtwallen, houtsingels, heggen, bosranden, onbegraasde randen van weilanden en kruidige akkerranden) zijn het belangrijkste voedselterrein voor de Kerkuil, maar in het geval van autowegen is het ook de belangrijkste doodsoorzaak.

Foto 4. Hectometerpaaltjes worden door de Kerkuil veelal als uitkijkpost gebruikt. Op jacht naar muizen bestaat er een grote kans dat deze uil verkeersslachtoffer wordt.

Foto 5. Veel nestplaatsen zijn verloren gegaan door het afsluiten van invliegopeningen.

Het afleiden van de Kerkuil naar voedselbiotopen met zo gering mogelijk gevaren wordt van belang geacht. Voor het beheer van kleinschalige gebieden wordt verwezen naar het Soortbeschermingsplan van de Kerkuil (Min. LNV) en De Jong (1995). Hierbij kan men denken aan meer ruimte voor het realiseren van overhoeken, extensief beheerde, ruige, grazige terreinen en graanakkertjes. Dit zijn ook goede biotopen voor de Veldmuis, die het belangrijkste prooidier van de Kerkuil is.

Uitvoering van onderdelen van het Soortbeschermingsplan zijn in volle gang. Zo is een begin gemaakt met de biotoopproef. Onderzocht wordt of met aangepast beheer van perceelranden en overhoekjes de muizenstand toeneemt. De biotoopproef vindt plaats op onderzoekslocaties in Friesland (1994) (foto 6a & 6b) en Achterhoek en Liemers (1996) (de Bruijn, 1994). In Friesland worden beheerscontracten afgesloten door Landschapsbeheer Friesland. Zij hebben uitgebreide ervaring met het onder meer in stand houden van houtwallen en pingoruïnes. Vooral door goed overleg verlopen de contacten met de boeren, die vrijwillig aan de proef meedoen, zeer goed. In de Achterhoek en Liemers worden de contracten door Vogelbescherming gesloten.

In elk van de drie regio's zullen 16 terreinen bij het onderzoek worden betrokken: 8 proefgebieden en 8 controlegebieden. In de proefgebieden vindt aangepast beheer plaats van perceelsranden (3-5 meter breed) en kleine hoekjes land die minder intensief worden gebruikt.

Agrariërs die vrijwillig meewerken aan het aangepaste beheer ontvangen een vergoeding van 16 cent/m², met een maximum van 12.000 m². Voor het beheer geldt een aantal voorwaarden. Er mag maximaal drie keer per jaar worden gemaaid, alleen extensief beweide (geen jongvee), geen bemesting worden toegepast en de grond mag niet worden gescheurd of gerold en onkruidbestrijding (uitgezonderd distels, brandnetels en zuring) is niet toegestaan.

KERKUIL-VRIENDELIJKE WEGEN

De aantrekkingskracht van de berm voor de Kerkuil is een logisch gevolg van de slechte voedselsituatie op andere plaatsen. Door op veilige plaatsen geschikte voedselgebieden te ontwikkelen, zal de Kerkuil minder afhankelijk zijn van de bermen. Maar ook ten aanzien van de bermen zelf is verbetering mogelijk. Er bestaat sinds 1991 een samenwerkingsverband tussen Rijkswaterstaat (Dienst Weg- en Waterbouwkunde) en Vogelbescherming. Doel van de samenwerking is de negatieve bij-effecten van het bermenbeheer te verminderen en daarmee het aantal verkeersslachtoffers onder de vogels te doen verminderen.

Naar aanleiding van de "dodenkaart" van Friesland (fig. 3) zijn voorstellen

De Levende Natuur

Foto 6a. Biotoop-
proef in Noord-
bergum (foto:
A. Fopma).

Foto 6b. Dezelfde
plek twee jaar later:
is de muizenstand
toegenomen?

geformuleerd. Het betreft het aanpassen van de bermwalen en hectometerborden en wel zodanig dat de kerkuilen er niet meer op kunnen zitten. De bermwalen zullen een soort "puntmutsje" krijgen en op de hectometerborden zal een draadconstructie worden aangebracht. Als vervangende zitplaats zullen heiningpalen op 10 meter afstand van de weg worden geplaatst. Het proefproject zal worden uitgezet langs Rijksweg A7 (Beetsterzwaag-Drachten). Vondsten van verkeersslachtoffers kan men melden bij de regio-coördinatoren of bij Vogelbescherming Nederland. De gegevens dienen om knelpunten op te sporen, beter inzicht te krijgen in gevaarlijke situaties en daar oplossingen voor te vinden (Van den Tempel, 1993).

VOEDSELTEKORT IN STRENGE WINTERS
Schommelingen van het aantal als gevolg van strenge winters zijn voor de Kerkuil een natuurlijk fenomeen. Het verbeteren van de voedselsituatie voor de Kerkuil in de winter is er vooral op gericht deze schommelingen minder groot te laten zijn. Op kleine schaal kunnen rogge- en haverveldjes worden aangelegd en kan het geoogste graan op het terrein worden opgeslagen. Een andere manier om muizen aan te trekken is het uitstrooien van afval van granen in en bij agrarische gebouwen.

ANDERE ACTIES

De laatste jaren zijn door kerkuilenwerkgroepen en particulieren in het hele land honderden nestkasten in gebouwen

geplaatst. Ruim 80% van de broedparen van 1990 broedde in nestkasten! Kerkuilen maken het gehele jaar graag gebruik van deze veilige en beschutte plaatsen. Voor het aanvragen van nestkasten kan men contact opnemen met de regio-coördinator.

Gewonde, zieke en verzwakte uilen kunnen naar vogelasiel worden gebracht. Over het algemeen heeft een asiel uitstekende opvangmogelijkheden en zijn er deskundige mensen aanwezig. In ieder geval moet men nooit zelf de verzorging doen. Alle asiels hebben contact met regionale kerkuilenwerkgroepen.

Verder moet het gebruik van bestrijdingsmiddelen tegen knaagdieren tot een minimum worden beperkt, waarbij vergiftiging van predatoren als de Kerkuil moet worden uitgesloten.

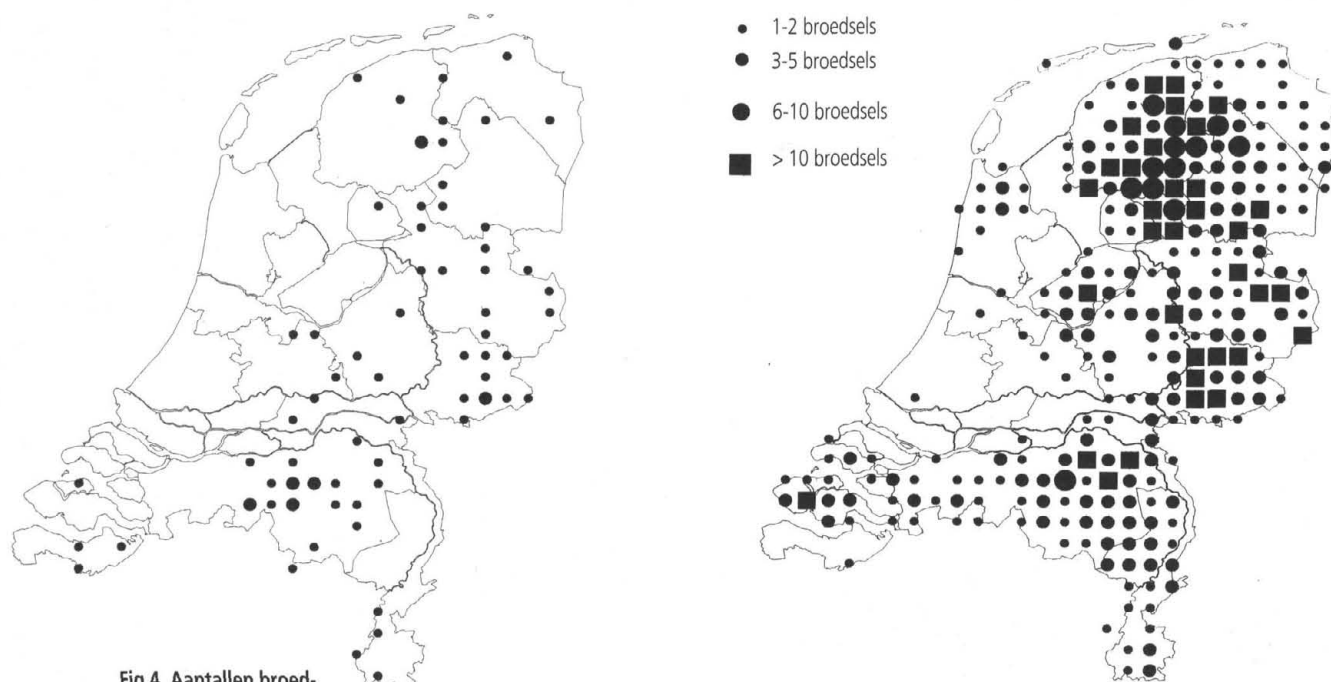

Fig.4. Aantallen broedsels van de Kerkuil in 1979 (n=93) en in 1995 (n=975) in Nederland (Kerkuilenwerkgroep Nederland). Weergave in 10 x 10 km blokken.

Epiloog

Mede dankzij de intensieve bescherming van de Kerkuil door honderden vrijwilligers en de werkgroepen en de betrokkenheid van eigenaren van gebouwen nam het aantal broedparen vanaf 1988 sterk toe. In het eerste topjaar 1990, met een uitzonderlijk goede veldmuizenstand, broedden er in ons land meer dan 1000 paar. Aansluitend waren er nog drie topjaren met meer dan 1000 broedparen van de Kerkuil: 1993, 1995 en 1996. In Friesland broedden in 1996 maar liefst 305 paar, terwijl in 1979 de Kerkuil in een diep dal zat met slechts 8 paar (fig. 4).

In het Soortbeschermingsplan (Min. LNV, 1996) wordt op de middellange termijn gestreefd naar een populatie van 2000 broedparen in muizenrijke jaren. We zijn op de goede weg! Eenderde van Nederland bestaat nog uit half-open landschap met ongeveer 75% van de broedgevallen in 1990. Hierin liggen de kerngebieden van de Kerkuil.

De aandacht zal zich moeten richten op het verbeteren of het herstel van de

voedselsituatie voor de Kerkuil door meer ruimte voor kleinschalige elementen in het agrarische landschap. Hiermee worden kerkuilen tevens afgeleid van de meer gevaarlijke bermen van wegen. Tevens kan de situatie langs de Nederlandse wegen worden verbeterd; veldonderzoek moet uitwijzen of de voorstellen ten voordele uitwerken voor de Kerkuil.

Literatuur

- CBS, 1989.** Algemene milieustatistiek. SDU-uitg. Den Haag.
- Braaksma, S., 1970.** De Kerkuil wordt met uitsterven bedreigd. *Lepelaar* 11: 12-15.
- Bruijn, O. de, 1994.** Population ecology and conservation of the Barn owl (*Tyto alba*) in farmland habitats in Liemers and Achterhoek, *Ardea*-1: 1-109.
- Hut, R.M.G. van der, J. de Jong & E.R. Osieck, 1992.** Biologie en bescherming van de Kerkuil (*Tyto alba*); aanzet tot het beschermingsplan (technisch rapport Vogelbescherming Nederland 7), Zeist.
- Jong, J. de, 1980.** De Kerkuil in Friesland. *Limosa* 53: 142-144.
- Jong, J. de, 1986.** Herstel van de Kerkuil in Friesland sinds 1979. *Vanellus* 39: 69-74.
- Jong, J. de, 1995.** De Kerkuil en andere in Nederland voorkomende uilen. De Friese Pers Boekerij, Leeuwarden.
- Jong, J. de, et al., 1996.** Nieuwsbrief Werkgroep Kerkuilen Friesland, *Vanellus* 5, Orgaan van de Bond van Friese Vogelbeschermingswachters.
- Min. van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1996.** Soortbeschermingsplan Kerkuil.

Osieck, E.R. & F. Hustings, 1994. Rode Lijst van bedreigde soorten en Blauwe Lijst van belangrijke soorten in Nederland (technisch rapport Vogelbescherming Nederland 12), Zeist.

Tempel, M.W. van den, 1993. Vogelslachtoffers door het wegverkeer (technisch rapport Vogelbescherming Nederland 11), Zeist.

Summary

Slow recovery of the Barn owl

This article will provide a survey of the threats and the protection of the Barn owl in The Netherlands. The Barn owl is a vole specialist, hunting its prey above short grasses at night.

The factors that cause the decline of the Barn owl include: (1) intensification of agriculture, causing much of grass strips, field edges and unfarmed corners to disappear; (2) disappearance of granaries, meaning the loss of an alternative food source in winter; (3) the major cause of death is traffic (the highest density of the mouse population is to be found in the wide, extensively managed roadsides). Recent research has brought forward that as much as over 50% of the Barn owls falls victim to traffic (in the province of Friesland). The Barn owl future is clearly connected with agricultural developments and protection should focus on the preservation, creation and management of landscape elements that are vital to the Barn owl.

Drs. J. de Jong

Lipomwyk 2

9247 CH Ureterp

0512-303174